

Európa tükörbe néz

Values and identities in Europe¹

Ságvári Bence

sagvari.bence@tk.mta.hu

A nemzetközi survey-típusú összehasonlító kutatások elmúlt közel fél évszázados történetében a 2002-es év fordulópontnak tekinthető. Többéves előkészítés után 22 európai országban ebben az évben került sor a European Social Survey (ESS) első adatfelvételére. Több ország részvételével zajló kutatások természetesen már korábban is léteztek: az akkori tagországokat „lefedő” Eurobarometer-kutatások 1973-ban indultak, a World Values Survey 1981-ben, az International Social Survey Program (ISSP) pedig 1984-ben. A társadalomtudományok egyre inkább nemzetközivé válásának részeként az elmúlt egy-két évtizedben további hasonló kezdeményezések is elindultak, amelyek elsősorban egy-egy nagyobb kulturális-politikai régiót fednek le, vagy megpróbálnak a világból minél nagyobb merítést venni (pl. European Values Study, Latinobarómetro, Afrobarometer, Asian Barometer, Pew Global Attitudes Project stb.).

Az ESS azonban több szempontból is kiemelkedik ezek közül. Elsősorban azért, mert mára az Európai Unió egyik hivatalos kutatási infrastruktúrájává (European Research Infrastructure Consortium – ERIC) vált, amely mögött a részt vevő országok részéről kormányzati szintű elköteleződés, illetve neves európai egyetemek és kutatóintézetek tagjaiból álló professzionális központi menedzsment áll. Ez a kivételes szervezeti háttér biztosítja annak lehetőségét, hogy a kétévenkénti adatfelvételek kivételes módszertani precizitással és folyamatos „minőségbiztosítással” valósuljanak meg. E sorok írója jelenleg az ESS magyar koordinátora, így a közvetlen gyakorlati tapasztalatok alapján is bizton kijelenthető, hogy jelenleg nem nagyon létezik a világon az ESS-nél módszertani szempontból jobb minőségű, nemzetközi összehasonlításra alkalmas survey-típusú adatforrás. Az ESS mára egyértelműen a nemzetközi összehasonlító társadalomtudományos kutatások „A kategóriás” brendjévé vált, amit a kutatás adatai köré szervezett nemzetközi konferenciák, illetve a publikációs számok is egyre inkább bizonyítanak.

2015-ben az írországi Mary Immaculate College volt annak az ESS-konferenciának a helyszíne, amelynek előadásából 2017-ben jelent meg a Routledge gondozásában és Michael J. Breen szerkesztésében a *Values and Identities in Europe. Evidence from the European Social Survey* című tanulmánykötet. Ennek tartalma természete-

1 Breen, Michael J. (ed.) (2017): *Values and identities in Europe. Evidence from the European Social Survey*. London, New York: Routledge.

sen nem fed le az ESS-ben vizsgált témák összességét, mégis, a tanulmánykötetben helyet kapó írások jó keresztmetszetét adják a legfontosabb kutatási területeknek és eredményeknek. Általánosságban elmondható, hogy – hasonlóan más nemzetközi survey kutatásokból készült tanulmányokhoz – az ebben a könyvben megjelent írások is észrevehetően néhány jellegzetes stratégiát követnek. Az első csoportba tartoznak azok az elemzések, amelyek (a nemzetközi összehasonlítás lehetősége ellenére) nem lépnek ki az egy-egy országra szűkített elemzési keretből. A második csoportot azok az írások alkotják, amelyek az elérhető adatok összességét (pl. az összes ESS-ben részt vevő európai ország adatát) vagy valamilyen szelekció szerint több ország adatát hasonlítják össze. Végezetül pedig találunk olyan tanulmányokat is a könyvben, amelyek több adatforrást is felhasználnak, akár úgy, hogy valamilyen multilevel elemzéshez országokra vagy nagyobb területi egységekre vonatkozó makroadatokat építenek be a modelljeikbe, vagy pedig több survey (jelen esetben az ESS, illetve valamilyen más kutatás) eredményeit használják.

Aki az ESS történetére, jelentőségére, illetve néhány fontosabb tudományometriai indikátorára kíváncsi, az a szerkesztő, Michael J. Breen bevezető tanulmányából sok mindent rögtön megtudhat. Például azt, hogy Magyarország azon szűk „elit” tagja, ahol az ESS eddigi összes adatfelvételi hulláma lebonyolításra került. 2017 őszén, amikor a 9. hullám munkálatai is befejeződnek, már közel 15 ezer magyar ember, azaz egy kisebb város lakossága mondhatja el magáról, hogy válaszaival hozzájárult az ESS sikeréhez. Egy másik fontos adalék, hogy az ESS teljes, korlátozás nélkül közzétett adatbázisait 60 ezer diák és 18 ezer kutató használja világszerte, illetve ezek több mint 7000 doktori disszertáció elkészültéhez járultak hozzá valamilyen formában.

A bevezető tanulmányt követően öt, tematikailag többé-kevésbé egységes fejezetbe rendezve olvashatjuk a könyv 15 további tanulmányát. Az első fejezetben kaptak helyet a vallási témájú írások. Ryan T. Cragun tanulmánya (*The Declining Significance of Religion: Secularization in Ireland*) a szekularizációs trendeket tekinti át, elsősorban Írországra fókuszálva. Anna Kulkova írása (*Religiosity and Political Participation across Europe*) már nagyobb perspektívából közelít a témához: a politikai részvétel és a vallásosság kapcsolatát vizsgálja az európai országokban. Tanulmánya igazi „állatorvosi lova” azoknak a kvantitatív elemzéseknek, amelyek két kiragadott társadalmi jelenség közötti oksági kapcsolatot vizsgálnak a lehető legnagyobb elemzési szinten. (Jelen esetben az országok között.) Az ilyen típusú kutatásoknak örökös kihívása, hogy vajon a statisztikai értelemben fellelt (többnyire gyenge) összefüggések a valóságban is léteznek-e? Továbbá melyek azok a köztes tényezők (változók), amelyekkel szintén számolnunk kéne, ám vagy nincsenek rá vonatkozó adataink, vagy ha vannak, valamiért mégsem vonjuk be azokat az elemzésbe? És végül a legizgalmasabb: vajon meghatározható-e az oksági kapcsolat iránya, azaz egyértelműen eldönthető-e, hogy melyik társadalmi jelenségre tekintünk okként, illetve okozatként? Kulkova tanulmányánál maradva, vajon mit kezdhetünk azok-

kal az eredményekkel, hogy a protestánsok a katolikusoknál valamivel aktívabbak a politikában, ám ez az összefüggés csak bizonyos országokra igaz, továbbá, hogy az ortodox vallási többségű országokban menetrendszerűen alacsonyabb a politikai részvétel mértéke? Nem kell különösebb kutatói/elemzői vénával rendelkezni ahhoz, hogy belássuk, ezen országok lakosai erős átfedésben vannak az egypárturalmi rendszerekben politikailag szocializálódott országok lakosaival. Így logikusnak tűnhet az a magyarázat, hogy itt nem annyira a vallási tradíciókról, hanem a közvetlen politikai tapasztalatokról van szó. (Más kérdés, hogy a vallás által [is] meghatározott társadalmi értékrend milyen szerepet játszott abban, hogy ezekben az országokban tudtak önkényuralmi rendszerek hosszú távon is fennmaradni.) Nyilvánvaló tehát, hogy ezekben az esetekben jóval komplexebb jelenségről van szó annál, mintsem hogy egy egyszerű nyilat húzunk a vallásosságból a politikai aktivitás felé. Fontos, hogy ezekkel a korlátokkal maga a szerző is tisztában van, de jól mutatja, hogy milyen problémákkal szembesülhet bárki, aki alig több mint tíz oldalon kíván egy ilyen komplex kérdést empirikus adatok segítségével vizsgálni.

Az első rész utolsó tanulmánya (*Caillin Reynolds: Religion and Values in the ESS*) avallásosság-azértékrendszerek kapcsolatát vizsgálja többszintű regresszióelemzés segítségével. A tanulmány egyik legfontosabb megállapítása, hogy a vallás önmagában erős hatással van az egyén értékrendjére, továbbá hasonló jelentőséggel bír a tágabb társadalmi közeg is, azaz hogy melyik országról van szó. Ez utóbbi az alapvető kulturális normák egyik legfontosabb meghatározója. Az elemzés a Shalom Schwartz-féle értékskála kérdéseit használja, ami a kezdetektől fogva része az ESS sztenderd kérdőívének, így az egyik legteljesebb „minőségi” forrása az emberi értékekre vonatkozó adatoknak.

A második fejezet témája a társadalmi identitás. A tanulmánykötet egyik „kuriózuma”, hogy négy magyar szerző (Oross Dániel, Szabó Andrea, Szalma Ivett és Takács Judit) összesen három tanulmányban érdekelt, ami azt jelzi, hogy ha mennyiségét tekintve, európai összehasonlításban nem is túl nagy számú az ESS-adatokat használó magyar kutatóközösség, viszont annál aktívabb angol nyelvű publikációs tevékenységet folytat. Az első magyar „érdekeltség” Michael Ochsner és Szalma Ivett írása (*Work-Life Conflict of Working Couples Before and During the Crisis in 18 European Countries*), amely a nemi szerepek változása, a családi munkamegosztás, illetve a munka és magánélet konfliktusa köré szerveződik. A masszív statisztikai apparátust felvontató elemzés több kutatási kérdést is megválaszol a témában, a legérdekesebb eredménye mégis az, hogy a munkához kapcsolódó stressz növekedése azokat is érintette, akik a válság ellenére meg tudták őrizni munkájukat, továbbá, hogy ez az összefüggés a gazdasági visszaesés által kevésbé érintett országok munkavállalói esetében is megfigyelhető.

Amy Erbe Healy és Seán Ó Riain hosszú című elemzése (*A Tale of Two Surveys. Using European Social Survey and European Working Conditions Survey to Predict Welfare*

Attitudes by Work Regime) azt a korábban már említett stratégiát követi, amely két egymástól független adatforrást használ fel a jóléti attitűdök előrejelzésére a különböző munkaszervezési rezsimekben. A módszer tulajdonképpen nem más, mint a két adatforrás eredményeinek összevetése.

Marguerite Beattie *Societal-Level Equality and Well-Being* tanulmánya a társadalmi egyenlőség és a jóllét között keres kapcsolatot, bevonva olyan változókat is, mint az igazságosság és a bizalom. A szerző az ESS 2002 és 2012 közötti adatait, illetve az OECD által számított Gini-együtthatót használja, azonban az eredmények nem túlságosan izgalmasak, az alkalmazott módszertan, illetve a következtetések is sok szempontból megkérdőjelezhetők.

A könyv harmadik fejezete, amelyben szintén három írás kapott helyet, a politikai identitás és a biztonság témáját járja körül. Krystina Chabova a sokat ígérő *Corruption in European Countries: A Cross-National Comparison* című tanulmánya szintén makroperspektívából közelít a kérdéshez. A szerző azt vizsgálja, hogy a jövedelmi egyenlőtlenségek, a gazdasági fejlettség, a protestáns vallások hívóinek aránya, illetve az általánosított bizalom mértéke milyen kapcsolatban van egy adott ország korrupciós fertőzöttségével. Az amúgy rettentően összetett társadalmi jelenségnek tekinthető korrupció mértékének számszerűsítése és egy egyszerű indexbe való begyömöszölése, illetve ennek oksági magyarázata régóta foglalkoztatja a társadalomtudományokat és a policy-típusú kutatásokat. Mivel a feladatnak tökéletes megoldása természetesen nem létezik, ezért minden kísérlet érdekes és tanulságos. Chabova nem különösebben vizsgál összetett kérdéseket, inkább csak ismert hipotéziseket tesztel az ESS adatain. Az elemzés egyedisége abban rejlik, hogy a statisztikai modellek és az interpretáció szintjén is posztkommunista és nem posztkommunista csoportra osztja Európa országait, ami miatt olyan különbségek is felszínre kerülhetnek, amelyeket egy összeurópai elemzés homályban hagyott volna. Az eredményekből az látszik, hogy a kommunista múlt nélküli országokban az (amúgy inkább „nyugati”) hipotézisek bizonyítást nyertek, ugyanakkor Európa keleti felében az összefüggések már nem ennyire egyértelműek. Például a magasabb szintű bizalom, illetve az alacsonyabb jövedelmi egyenlőtlenségek ezekben az országokban nem csökkentik a korrupció mértékét.

Két magyar szerző, Oross Dániel és Szabó Andrea a fiatalok politikai részvételét vizsgálja négy ország – Belgium, Ausztria, Svájc és Magyarország – példáján keresztül (*Changing Tendencies of Youth Political Participation in Europe: Evidence from Four Different Cases*). Ezen országok mindegyike egy-egy sajátos modellt képvisel: Belgiumban a szavazáson való részvétel 1892 óta kötelező, Ausztria 2007-ben 16 évre csökkentette a választókorúság határát, Svájc a közvetlen demokrácia hagyományai miatt tekinthető egyedinek, míg Magyarországot a politikai szocializációs folyamatokat a mai napig erőteljesen meghatározó posztkommunista öröksége teszi egyedivé. A szerzők az elemzésben függő változóként a választásokon való részvételt, illetve a politikai véleménynyilvánítás és cselekvés egyéb formáit vették alapul.

Az eredmények azt mutatják, hogy a fiatalok politikai részvétele a négy országban eltérő mintázatokat követ. Belgiumban és Ausztriában a fiatalok részvételi aktivitása megközelíti, illetve meg is haladja a felnőttekét. Svájcban és Magyarországon a nem választási részvétel (*non-electoral participation*) a fiatalok körében alacsonyabb. Ez főleg hazánkra igaz, ahol ez utóbbi mértéke szinte mérhetetlen a fiatal korosztályokban. A tanulmány egyik fő megállapítása, hogy a nem választási részvételben megnyilvánuló politikai cselekvést elsősorban egyéni szintű változók magyarázzák, míg magán a választáson való részvételt jóval inkább a tágabb társadalmi és politikai tényezők határozzák meg.

Aoife Prendergast tanulmánya (*Untangling our Attitudes Towards Irish Citizen Involvement and Democracy*) az ír példára fókuszál, és az ESS adataiból kiindulva mutatja be a demokrácia (demokráciával kapcsolatos attitűdök) és a felsőoktatás (képzés tartalma) közötti kapcsolatot. A szerző fő üzenete, hogy a (társadalomtudományos) oktatás kulcsfontosságú a demokráciát „működtetni képes” állampolgárok kinevelése szempontjából. Nyilvánvalóan ez a megállapítás sok más ország számára is fontos és megszívlelendő lehet(ne).

A negyedik fejezet családdal kapcsolatos tanulmányai szintén kellőképpen szer-teágzó témákat ölelnek át. Alexandra Lipasova írása (*Fatherhood in Russia: Fertility Decisions and Ideational Factors*) Oroszországgal foglalkozik. Központi gondolata az orosz férfiakat sújtó „maszkulinitási válság”, aminek lényege röviden, hogy miközben a változó nemi szerepek következményeként a nők „bejelentkezhetnek” a hagyományos férfiszerepekért (karrier, üzleti siker stb.), addig a női szerepeket felvállaló férfi (pl. a gyerekkel való otthonmaradás, tradicionálisan női foglalkozásokban való elhelyezkedés, stb.) továbbra is erőteljes negatív stigmatizációnak van kitéve.

Mare Ainsaar elemzése (*Well-Being in Married and Cohabiting Families with Children and Social Support during Economic Recession in Europe*) ingoványos terepre téved abból a szempontból, hogy a házasság és együttélés, a gyerekvállalás és az étellel való elégedettség kapcsolatát vizsgálja, pontosabban ezek között próbál meg egyértelmű, oksági kapcsolatokat feltárni. A szerző állítása az, hogy a gyerekkel rendelkező párok az étellel való elégedettség és a jóllét területén előnyben vannak, de ennek mértéke persze erősen függ az adott ország által nyújtott gazdasági és társadalmi támogatástól. De azt is állítja, hogy a házasság más együttélési formákhoz képest szintén nagyobb elégedettség forrása lehet. Mint azt már korábban is láthattuk, ezekkel az állításokkal általában az a probléma, hogy tudni vélik, melyik tényező az ok és melyik az okozat. A valóság pedig általában sokkal bonyolultabb, mint amire egy szűkre szabott statisztikai elemzés lehetőséget ad.

A fejezetet ismét egy magyar szerzők által jegyzett tanulmány (*How to Measure Fathering Practices in a European Comparison?*) zárja. Az összeszokott szerzőpáros, Szalma Ivett és Takács Judit a férfi-női szerepek változását vizsgálták Európában. Az elemzést az teszi egyedivé, hogy nem csak az ESS, hanem az EVS (European Value

Study) adataira is támaszkodik, így tehát kutatásuknak a nemzetközi összehasonlító vizsgálatok módszertana szempontjából is van jelentősége. Bár a két adatforrás korántsem feleltethető meg egymásnak egy az egyben, az eredmények összességében azonos trendeket mutattak. Többek között azt, hogy a nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök, elvárások az elmúlt évtizedekben komoly változáson mentek keresztül Európában – és ez alól Magyarország sem kivétel.

A könyv utolsó fejezete az ESS módszertanával kapcsolatos írásokat tartalmazza. Helge Baumann a kérdőíves kutatások egyik legkomolyabb kihívásával, a válaszhányok kezelésével foglalkozik. Az elemzés csupán egy változóra („Milyen fontos egy demokráciában, hogy a kormány megvédje az állampolgárokat a szegénységtől?”) és csak két országra (Németország és Írország) szűkítve járja körül ezt a kérdést.² A fő dilemma az ilyen jellegű vizsgálatokban mindig az, hogy vajon a válaszmegtagadók attitűdje, illetve szociodemográfiai profilja szignifikánsan eltér-e a többi megkérdezettétől.

Brendan Halpin és Michael J. Breen az adatbázisok összekapcsolásában rejlő lehetőségekről írnak. Elemzésükben (*Combining Multiple Datasets for Simultaneous Analysis on the Basis of Common Identifiers*) a több más tanulmányban már közösen használt ESS- és EVS-adatok fúziós lehetőségeit vizsgálják különféle imputációs modellek segítségével. Egy ilyen recenzió keretei nem alkalmasak eredményeik részletes bemutatására, mindenesetre egy izgalmas és a jövő szempontjából aligha megkérdülhető lehetőségről van szó.

Végezetül az ESS központi menedzsmentjéhez tartozó Ana Villar és Rory Fitzgerald a vegyes adatfelvételi módszerek tapasztalatairól számolnak be. Tanulmányuk háttereként fontos megemlíteni, hogy az ESS nagyon aktív kísérletező és egyben kanonizáló munkát végez évek óta, mivel egyre nyilvánvalóbb a hagyományos kérdezési módszerek válsága, ugyanakkor meg kell találni azt a legitim adatgyűjtési módszertant, amely képes reagálni a megváltozott technológiai környezetre, a kérdezettek egyre növekvő demotiváltságára. Mindeközben pedig a minőségi sztenderdekből mit sem engedve (közel) azonos minőségű adatok összegyűjtését tudja garantálni továbbra is egy nagyon heterogén kulturális, társadalmi és gazdasági környezetben.

Összességében a *Values and Identities in Europe* című tanulmánykötet izgalmas szellemi kalandozás a nemzetközi összehasonlító kutatások világába, ami egyben azt is megmutatja, hogy hol tart ma a társadalomtudományos gondolkodás néhány kiemelt témában, melyek az elemzési módszerek kurrens trendjei, és milyen módszertani kihívásokkal szembesülnek ezek a kutatások.

2 Részben ugyanezt vizsgálta az alábbi tanulmány is: Messing V. – Ságvári B. – Simon D. (2014): „Vajon mire gondoltam?” A demokráciával kapcsolatos attitűdök értelmezési bizonytalanságairól. *socio.hu*, 2014/4 (4–24.).